
lands-nationale en –morele agenda. Beide groepen werden aan het Nederlands Israëlitisch Seminarium opgeleid, dat vanaf 1865 onder leiding stond van rector dr. Joseph Hirsch Dünner. Beide functies waren niettemin onderscheiden.²¹

Dünner beoogde met de rabbijnenopleiding niet slechts een nieuwe generatie van Nederlands-joodse religieuze leiders af te leveren, maar die tevens te vormen tot joodse intellectuelen. Met zijn Duits-joodse training, was zijn ideaal een niet alleen halachisch (joods-juridisch) onderlegde rabbijn, maar zeker ook een moderne wetenschapper. De Dünner-leerlingen werden zo in staat geacht om de joodse gemeenschap op waardige wijze in de samenleving te vertegenwoordigen, het op te nemen tegen ergerlijke misstanden in de eigen gemeenschap én van buitenaf – en dat met een dubbel religieus én wetenschappelijk gezag te doen. De godsdienstonderwijzers op hun beurt werden meer praktisch geschoold, zij moesten de ‘joodse massa’ inwijden in het jodendom en kinderen naast praktische vaardigheden – zoals het zeggen van de gebeden, het leggen van tefillien (gebedsriemen) – ook zedelijk vormen.

De rol van de godsdienstonderwijzers, met een basale, maar niettemin stevige training aan het Seminarium, en als werkveld voornamelijk de armere delen van de gemeenschap, valt het beste te omschrijven met de term ‘cultural intermediaries’.²² De godsdienstonderwijzers vormden een groot deel van de religieuze beroepsgroep, maar waar de (opper)rabbijnen de grote lijnen uitzetten, wetenschappelijk en apologetisch bezig waren, waren de godsdienstonderwijzers bezig met het vertalen van de nieuwe inzichten in zo toegankelijk mogelijke termen voor de bredere joodse gemeenschap. Veruit de meeste Nederlandse joden hoorden maar een enkele keer een (opper)rabbijn een *droosje* (preek) geven, maar zaten geregeld onder het gehoor van een godsdienstonderwijzer. De godsdienstonderwijzer, in zijn preken, zijn lesmateriaal en actuele brochures, had niet de pretentie grote, nieuwe inzichten te verkondigen – maar gaf door wat hij van zijn leermeesters had gehoord en wat hij door lectuur van joodse kranten uit binnen- en buitenland aan kennis wist te vergaren. Anderzijds fungeerde hij tevens als de spreekbuis van zijn gemeenteleden richting de (opper)rabbijnen, gaf door op welke (halachische) problemen zij stuitten en waarin zij geestelijke leiding verlangden.²³

Die rol als ‘cultural intermediary’ gaf de joodse godsdienstonderwijzer een eigen, onderscheiden functie in de religieuze infrastructuur van joods Nederland. In de praktijk van het joodse leven behoorden zij tot de meest zichtbare functionarissen – temeer daar zij vaak ook de andere religieuze functies, zoals het ritueel slachten en besnijden, waarnamen. In de praktijk kon de ‘cultural intermediary’ twee gedaantes aannemen. Enerzijds kon hij een voor-

²¹ Jaap Meijer, *Rector en raw. De levensgeschiedenis van Dr. J.H. Dünner (1833-1911)*. I: 1833-1874 (Heemstede 1984).

²² Michel Vovelle, ‘Les intermédiaires culturels’ in: idem, *Idéologies et mentalités* (Parijs 1982) 163-176; Gerard Rooijakkers, *Rituele repertoires. Volkscultuur in oostelijk Noord-Brabant, 1559-1800* (Nijmegen 1994) 82-87.

²³ A. Polak Jzn., “*Het streven van onzen Bond*”. Rede uitgesproken op de 3e Algemeene Vergadering van “*Achawah*,” *Bond van Israëlitische Godsdienst-onderwijzers in Nederland, te Arnhem op 18 en 19 Menachem 5656 (28 en 29 Juli 1896)* (Amsterdam 1896) 14, 26.